

ПЛАТІЖНИЙ БАЛАНС ТА ЦИКЛІЧНІСТЬ РОЗВИТКУ КРИЗОВИХ СЦЕНАРІЇВ

У статті розглянуто деякі аспекти циклічного руху економіки в умовах трансформації світового господарства, висловлюється припущення про доцільність використання агрегованих показників при прогнозуванні подальшого економічного розвитку. Запропоновано розглянути циклічні коливання національних економік через інструмент платіжного балансу.

В статье рассмотрены некоторые аспекты циклического движения экономики в условиях трансформации мирового хозяйства, высказывается предположение о целесообразности использования агрегированных показателей при прогнозировании дальнейшего экономического развития. Предложено рассматривать циклические колебания национальных экономик посредством инструмента платежного баланса.

The article is devoted to some aspects of cyclic development of economy under the transformation of the world economy. It is suggested that applying aggregated activities is rational for further economic development prognostics. It is moved that researching cyclic movements of national economies is better via a financial instrument of the balance of payments.

світогосподарська система, фінансова криза, циклічність, тенденції, платіжний баланс, макроекономічні зміни

На сьогодні день проблеми виходу зі світової фінансово-економічної кризи об'єктивно зайняли центральне місце в політиці більшості країн світу, що зумовлено взаємозалежністю національних господарств від єдиної світогосподарської системи. Величезні масштаби світогосподарського товарообороту, фінансових, технологічних ресурсів свідчать про дедалі вагомішу роль зовнішньоекономічних факторів у господарському поступі окремих країн.

На нинішньому етапі формується економічний базис єдиної світової цивілізації. Матеріальні підвалини цього всесвітньо-історичного процесу створюються у сфері виробництва, в умовах і формах економічного життя людства. Головною детермінантою зближення економічних форм життя народів і держав є новітні ресурси і комунікації, що зумовлюють організаційно-господарські способи функціонування економік різних країн [1].

Крім того, посилюється вразливість національних економік, особливо середньо- і слаборозвинутих країн стосовно загальнопланетарних явищ, фінансових криз зокрема. Саме кризові явища стали об'єктом досліджень для багатьох вчених-економістів зі всього світу. Саме це і зумовило тему статті. На нашу думку, важливим аспектом подальших досліджень з цієї тематики є аналіз класичних економічних теорій в сучасних соціально-економічних умовах, а також подальше вивчення тенденцій національних господарств об'єктів вивчення, стан платіжних балансів та циклічність розвитку економічних періодів.

Проблемою кризових явищ в економіці та коливань економічних циклів займалися численні вчені-економісти. Серед них варто виділити праці В. Будкіна, І. Бураковського, Л. Горкіної, М. Кондратьєва, У. Мітчела, О. Плотнікова М. Туган-Барановського, А. Філіпенка та ін. Серед вчених економістів – лауреатів Нобелівської премії варто визначити С. Кузнеца.

Разом з тим набуває значної актуальності подальше вивчення кризових явищ в сучасному економічному світі та подальший методологічний пошук фінансово-економічних інструментів для узагальнення та прогнозування наслідків глобальної економічної кризи.

Головною фазою економічного циклу є криза. У ній містяться основні риси циклу. З кризою закінчується один період розвитку економіки і починається новий. Без кризи не було б і циклу, а періодичне повторювання кризи надає ринковій економіці циклічний характер. Криза, перш за все, виявляється в надвиробництві товарів, скороченні кредитів та підвищенні позикового відсотка. Це призводить до зниження прибутків і падінню виробництва, зростанню банківських заборгованостей, банкрутства підприємств. У той же час економічна криза надає імпульс у розвитку економіки, виконуючи стимулюючу функцію. Під час кризи виникають спонукальні мотиви до скорочення витрат виробництва та збільшення прибутку, збільшується конкуренція та врешті-решт розширюється виробництво. Таким чином, починається новий етап підйому споживання і нова фаза циклу [2].

Для глибинного розуміння циклічних явищ в економіці звернімося до теорії хвиль. Відомий український вчений М.І. Туган-Барановський вперше розробив теорію про фундаментальні закономірності циклічності економічної динаміки. Туган-Барановський навчався в Харківському університеті, а потім продовжив свою освіту і наукову діяльність у Санкт-Петербурзькому університеті. У своїх працях Туган-Барановський показав закономірність не тільки виникнення кризи, але і її подолання завдяки активізації інвестиційної і соціальної політик. Фундаментальний аналіз історії криз дозволив вченому виділити три загальні основні характеристики: стан товарного ринку, визначений як надвиробництво, зміни у сфері грошового обігу, коливання кредитів. За визначенням Туган-Барановського, головною з цих характеристик є надвиробництво. Звичайно, що економічна думка кінця XIX–початку XX ст. не могла врахувати всіх характеристик, що передують кризі. На наш погляд, сюди доречно додати: максимізацію прибутків, прискорення споживання, зростання фінансових активів, що не підкріплені реальним сектором економіки, неконтрольоване зростання грошової маси. Учений розкриває зв'язок промислових циклів з періодами оновлення основного капіталу, показує диспропорції у розвитку виробництва засобів виробництва і предметів споживання, особливості нагромадження у різних галузях, приходять до висновку про інновації як рушійну силу в розвитку капіталістичної системи господарювання, вводить функцію інвестування у теоретичну модель циклічного розвитку промисловості [3].

Будучи професором Петербурзького університету, Михайло Туган-Барановський виховав свого послідовника, видатного вченого Миколу Кондратьєва, який на початку 20-х рр. XX ст. відкрив довгі цикли кон'юнктури, що потім були названі циклами Кондратьєва. При розгляді взаємозалежності хвиль Кондратьєва із сучасним станом світової економіки, ми можемо спостерігати, що хронологія хвиль Кондратьєва має такий вигляд: третя знижувальна хвиля, яка почалась у 1914–1920 рр., закінчилася фондовим крахом у США (1929 р.) та наступна за цим довготривала депресія до 1933 р. (це ще одна із закономірностей циклів Кондратьєва – кінцева фаза знижувальної хвилі характеризується найбільш важкими кризами, яких протягом сторіччя буває не більше двох). Часові рамки четвертого циклу Кондратьєва – 1929/33–1974/81 рр.; при цьому закінчення висхідної фази циклу припала орієнтовно на початок 50-х років. Завершився цей цикл, як і попередній, важкою кризою, яка була пов'язана з ринком нафти (1973 та 1979 рр.). На сучасному етапі, на наш погляд, є всі підстави говорити про закінчення висхідної фази п'ятого циклу Кондратьєва. По-перше, притаманні для подібного циклу терміни приблизно виконані. По-друге, динаміка світових фондових ринків, а саме американських фондових індексів протя-

гом трьох років поспіль знижувалась. Шляхом емпіричного спостереження, ми бачимо, що на сьогодні йде тенденція до скорочення циклів Кондратьєва. Скорочення циклу відбувається, на нашу думку, перш за все збільшенням швидкості грошового обігу і процесу відтворення взагалі, що визначено розвитком сучасних інформаційних систем у сфері фінансового сектора [4].

Теорія Кондратьєва отримала широке визнання західними вченими-економістами. Зокрема, канадський економіст А. Гордон заснував компанію «The Long Wave Group», яка займається вивченням хвиль Кондратьєва та їх впливу на фондові ринки, ринки нерухомості, інфляцію тощо. Гордон розбив довгу хвилю на чотири періоди та назвав їх порами року – весна, літо, осінь, зима з тривалістю 15 років. На думку Гордона, зараз світова економіка знаходиться в періоді «зимової депресії», яка характеризується дедоларизацією основних економік світу, падінням фондових індексів, зростанням боргових зобов'язань. Сам Кондратьєв вбачав у цих процесах так звану «очистку» економіки для підготовки до нового підйому [5].

У фінансовій сфері взаємозалежність національних економік виявляється в тому, що громадяни тої чи іншої країни разом з національними активами можуть володіти ще й іноземними, зокрема – утримувати грошові вклади в зарубіжних банках, купувати цінні папери, що імітовані іноземними фірмами чи урядами, володіти нерухомістю за межами країни.

У результаті міжнародні ринки товарів та послуг, а також фінанси, тісно переплітаючись між собою, безпосередньо впливають на обсяг національного доходу країни, рівень зайнятості, рівень інфляції та інші макроекономічні показники. Подальше вивчення, аналіз та прогнозування невід'ємно пов'язані з основними макроекономічними змінними, що ілюструють участь країни в міжнародному обміні товарами, послугами, капіталами. При побудові макроекономічних моделей, що описують взаємозв'язки змінних досліджується, як економічна політика тої чи іншої країни впливає на потоки товарів, послуг та капіталів. Основою для подібного аналізу за таким підходом є платіжний баланс.

За його допомогою можна відстежити розвиток зовнішньої торгівлі: в яких розмірах і формах відбувалося залучення іноземних інвестицій; який був вплив вітчизняного капіталу за кордон; наскільки своєчасно погашалась зовнішня заборгованість країни. Платіжний баланс є одним із джерел для складання системи національних рахунків. Його також використовують для визначення монетарної та фіскальної політики, регулювання валютного ринку й обмінного курсу. В цілому платіжний баланс відображає зовнішньоекономічну діяльність країни за звітний період.

За методологію Міжнародного валютного фонду платіжний баланс – це систематичний перелік усіх економічних операцій, які здійснюються за визначений період часу поміж резидентами цієї країни та нерезидентами, тобто резидентами всіх інших країн світу. Таким чином, ідеться не про суто грошовий баланс платежів, які фактично здійснилися в результаті економічних операцій з країнами світу, а про більш широкий економічний агрегат, який являє собою змішаний платіжно-розрахунковий баланс. У ньому фактично грошові платежі за поточним комерційним обігом об'єднуються з безвалютними операціями, які включають в себе товарообмінні угоди та безоплатну зовнішню допомогу, з переміщенням короткострокових та довгострокових капіталів та з такими операціями, які в цей період не супроводжуються грошовими платежами, а тільки створюють взаємні вимоги та зобов'язання грошового характеру [6].

Платіжний баланс є ключовим поняттям та інструментом міжнародної економіки, оскільки він систематизує і дозволяє аналізувати взаємовідносини країни із зовнішнім світом. Саме на основі вивчення та аналізу платіжного балансу уряд країни може зрозуміти макроекономічні дисбаланси не тільки з точки зору своїх національних інтересів, але і з точки зору багатосторонніх зв'язків кра-

їни із світовою економічною спільнотою. Дані платіжного балансу відображають розвиток зовнішньої торгівлі, яка безпосередньо впливає на рівень виробництва, зайнятості та споживання. Платіжний баланс дозволяє простежити як проходило залучення іноземних інвестицій, чи своєчасно проходило погашення зовнішньої заборгованості країни, чи мали місце прострочування і його реструктуризація, а також в яких формах здійснювались інвестиції в економіку інших країн.

Під час складання платіжного балансу використовується велика кількість даних про міжнародні угоди, що здійснюються економічними суб'єктами та класифікуються за методологією МВФ і зводяться разом в окремі статті. Таким чином, такий статистичний інструмент відображає не індивідуальні, а агреговані міжнародні операції, в результаті яких право власності на активи переходить від нерезидентів однієї країни до резидентів цієї ж країни. Також цей інструмент активно використовується для визначення та процесу імплементації фіскальної та монетарної політики, протекціоністських заходів, регулювання зовнішнього валютного ринку і валютного курсу.

Отже, в платіжних балансах відображаються коливання, підйоми і спади господарської активності в країні, оскільки від стану внутрішньої економіки залежить її зовнішньоекономічні показники. Коливання платіжного балансу обумовлені механізмом виробничих циклів, що сприяє перенесенню внутрішньоекономічних циклів з однієї країни в іншу. Нами була побудована модель динаміки зведених балансів України і Російської Федерації, яка дозволяє простежити залежність держав від світової кон'юнктури, а також виявити схожі тенденції в розвитку економік країн. Платіжний баланс, на нашу думку, має ті ж самі циклічні тенденції, що і згадані вище теорії коротких та довгих хвиль.

Як видно з рис. 1, останнім часом простежується нерівномірне коливання платіжних балансів. Це пов'язано з кризовими явищами в національних господарствах, що свідчить про все більшу інтегрованість пострадянських країн до єдиного світового співтовариства. Лінії трендів вказують на подальше короткострокове збереження негативних сальдо платіжних балансів, що значною мірою свідчить про збереження впливу світової фінансово-економічної кризи на загальний стан макроекономічних показників як України, так і всіх країн з транзитивною економікою.

Таким чином, циклічність – це форма руху національною економікою світового господарства в цілому, що допускає зміну революційних і еволюційних

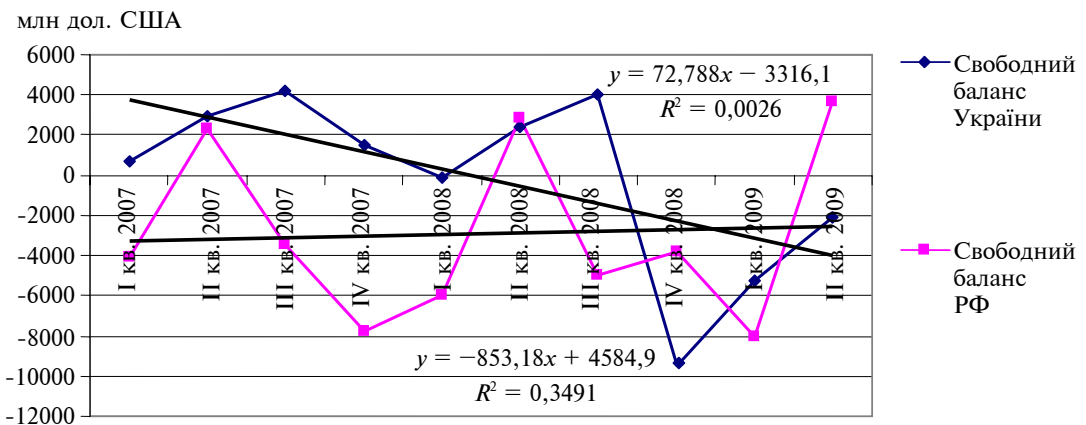


Рис. 1. Динаміка зведених балансів України і РФ

стадій розвитку економіки, економічного прогресу. Циклічний розвиток економіки супроводжується високим рівнем економічної активності протягом тривалого часу, а потім спадом цієї активності до рівня нижче допустимого. Для економіки характерні коливання обсягу національного продукту, зайнятості і рівня цін. Хоча економічні цикли завжди мають ті самі фази – криза, спад, підйом, пожвавлення, – цикли відрізняються один від одного за інтенсивністю і тривалістю. На економічні цикли можуть впливати «шоки пропозиції», що направлені на виробничо-технологічний бік економічної системи: нові технології, нові джерела сировини, коливання світових цін на основні види природних ресурсів; політичні шоки – впровадження нової макроекономічної політики, шляхом регулювання грошової маси, обмінного курсу; шоки в попиті приватного сектора на рівні фірми, підприємств, домашніх господарств, можуть бути спровоковані інвестиційними змінами, інфляційними очікуваннями. Отже, стратегічного значення набуває розробка теоретичних засад і практичних рекомендацій, спрямованих на удосконалення економічного механізму платіжного балансу України, який би створював передумови для сталого розвитку та розширеного відтворення. Ми вважаємо, що при розгляді кондратьєвських хвиль необхідно згадати, що закінчення п'ятої і початок шостої хвилі будуть пов'язані зі становленням нової світогосподарської картини світу. Вже на сьогодні ми можемо говорити про вибір нової світосистеми. Одним із варіантів є системи, що деякими своїми основними рисами нагадують попередню систему, а саме наявність ієрархії, експлуатації і поляризації. Однак може бути обрана й радикально інша система, яка не існувала до цих пір – відносно демократична й егалітарна.

Список використаної літератури

1. Філіпенко А.С. Економічний розвиток сучасної цивілізації: навч. посібник / А.С. Філіпенко. – К.: Знання, 2000. – 546 с.
2. Воробьев Е.М. Экономическая теория: учеб. пособие / Е.М. Воробьев, А.А. Гриценко, М.Н. Ким. – Харьков: ФОП Чиженко С.Ю., 2006. – 396 с.
3. Горкіна Л.П. М.І. Туган-Барановський в економічній теорії та історії / Л.П. Горкіна. – Київ: ІЕ НАН України, 2001. – С. 268.
4. Кондратьев Н.Д. М.І. Туган-Барановський: український економіст світової слави / Н.Д. Кондратьев. – Львів: Каменяр, 1993. – С. 192.
5. Gordon Ian, Winter Warnings, Longway Group, BC Canada, Volume 14 Issue 2 February 15, 2010. – 5 p.
6. Руководство по платёжному балансу. – Изд. 5. – МВФ, 1993. – 250 с.

Надійшло до редакції 3.03.2010.